

«Polakken kan»

Narrativer om polske migranternes arbeid og tilhørighet i Norge

«The Pole can do it»

Narratives of polish migrants' work and belonging in Norway

Linda Marie Dyrliid

Førstelektor, Institutt for sosialt arbeid, NTNU

linda.dyrliid@ntnu.no

Linda Dyrliid har doktorgrad i sosialantropologi, og arbeider som førstelektor ved Institutt for sosialt arbeid, NTNU. Forskningsmessig har Dyrliid vært opptatt av ulike aspekter ved migrasjon og mobilitet, og har jobbet med tematikker som arbeidsmigrasjon og identitetskonstruksjon, arbeid og bosetting blant migranter i norske kystkommuner og problemstillinger knyttet til rehabilitering og re-integrering blant kvinner utsatt for menneskehandel for seksuell utnyttelse.

SAMMENDRAG

Mens ulike sider ved det politiske og strukturelle rammeverket som regulerer polske migranternes rettigheter og plikter i Norge har endret seg siden EU-utvidelsen i 2004, ser andre mønstre ut til å ha blitt opprettholdt: Polske migranter blir fremdeles assosiert med spesielle segmenter i arbeidsmarkedet, og er fremdeles overrepresentert når det kommer til midlertidige arbeidskontrakter. Artikkelen identifiserer overgripende norske framstillinger av polske migranter og viser hvordan migrantenes egne meningsdannelser og strategier står i forhold til disse. I tillegg til å belyse hvordan informantene skaper fortellingene på svært ulike måter, går det fram hvordan denne variasjonen ikke bare gjenspeiler forskjellige sider av informantenes agens, men også premisser, rammer og kategoriseringer skapt av mer omfattende diskursive formasjoner. I analysene legges et diskursanalytisk og narrativt perspektiv til grunn, og videre blir migrantenes fortellinger analysert ut fra et interseksjonelt perspektiv.

Nøkkelord

Migrasjon, Subjektposisjoner, Interseksjonalitet, Transnasjonalisme, Identitet

ABSTRACT

While several aspects of the political and structural framework regulating Polish migrants' rights and duties in Norway have changed since the EU enlargement in 2004, some patterns seem to be persistent: Polish migrants are still associated with certain segments of the labour market, and are still overrepresented when it comes to temporal work contracts. The article identifies overarching Norwegian representations of Polish migrants and indicates migrants' own production of meaning and strategies

related to these. It shows how migrants create their stories in a variety of ways, and, furthermore, how this variety not only reflects different aspects of their agency, but also terms, frameworks and categorizations created by wider discursive formations. Analytically, the article draws on perspectives from discourse analysis and narrative approach, and, furthermore, argues for the fruitfulness of viewing the narratives through an intersectional lens.

Key words

Migration, Subject positions, Intersectionality, Transnationalism, Identity

«Alle har sin egen polakk nå, bare ikke jeg». Denne uttalelsen fra en representant for en polsk interesseforening i Norge var sagt spøkefullt, men også med et anstrøk av alvor. Uttalelsen hintet mot den relativt nye norske praksisen med å «holde seg» med egne polske hushjelpere, gartnere og «handymen». For meg styrket det interessen for å prøve å si noe om hvordan livet arter seg for de mer enn 100 000 polske arbeidsmigrantene som er i ferd med å finne sin plass innenfor det norske samfunnet. Min forskningsinteresse strakk seg ut over de polske migrantene som var ansatt i private norske hjem, men rettet seg like vel mot det jeg tidlig oppfattet som stereotype forestillinger knyttet til Norges største innvandrerguppe. Blant annet hadde jeg lagt merke til at begreper som «polakkarbeid»¹ ble brukt av enkelte når man refererte til visse typer fysisk arbeid.

Selv om EU-innlemmelsen i 2004 ikke førte til noen umiddelbar strøm av arbeidsmigranter fra Polen til Norge, endret dette seg de neste årene. Ifølge Godzmirski (2011) fikk man en slags «snøballeffekt», og i løpet av 2007 var polske migranter Norges største innvandrerguppe. Allerede samme år viste forskning gjennomført av FAFO (Friberg & Tyludum, 2007) hvordan polske arbeidsmigranter i stor grad havnet i relativt smale segment i det norske arbeidsmarkedet, samt i ansettelsesforhold preget av midlertidighet og usikkerhet. Denne tendensen har blitt bekreftet gjennom senere forskning (Hertzberg & Kvinge, 2008; Andersen mfl., 2009; Friberg mfl., 2013). Det er viktig å synliggjøre disse mønstrene. I denne artikkelen argumenterer jeg for at det også er viktig å reflektere over dem i lys av hvilke overgripende framstillinger av polske migranter som kommer til uttrykk i det norske samfunnet, fordi de vil påvirke hverandre gjensidig.

Et mål med denne artikkelen er å diskutere hvordan slike framstillinger står i forhold til migrantenes egne meningsdannelser og strategier. Jeg vil i diskusjonen benytte meg av teorier om diskursivt konstituerte subjektposisjoner (Davies & Harré, 1990; Neuman, 2001) og et interseksjonelt perspektiv (se for eksempel Lykke, 2005; de los Reyes & Mulinari, 2005; Staunæs, 2003; Søndergaard, 2005). Begrepet subjektposisjon har noe til felles med stereotypi, altså det at man generaliserer på for lite grunnlag (Torbjørnsrud, 2012), men innebærer en mer omfattende forventning om at individer skal fylle visse diskursivt skapte identiteter og levesett (Neumann, 2001).

Tematikken blir utforsket empirisk og teoretisk gjennom å stille spørsmål som: Hvilke subjektposisjoner tilknyttet arbeidslivet snakkes fram i migrantenes personlige narrativer, og hvordan influerer disse narrative hvilke identiteter som produseres og forhandles i

1. Se for eksempel: <http://e24.no/naeringsliv/det-eksisterer-ikke-polakkarbeid-bare-arbeid/20129588> (Hentet 10.10.2015)

den norske konteksten? Hvilke strategier anvendes av migrantene i møte med ulike stereotypiske framstillinger? Mitt metodologiske utgangspunkt er at gjennom å analysere migrantenes narrativer vil vi kunne få tilgang til hvilke subjektposisjoner individene opplever at de blir konstruert inn i, og derigjennom hvordan de opplever sine muligheter, begrensninger eller tilknytning i en gitt kontekst. I tillegg til å belyse hvordan informantene skaper fortellinger på svært ulike måter, ønsker jeg å få fram hvordan denne variasjonen ikke bare gjenspeiler ulike sider av informantenes agens, men også premisser, rammer og kategoriseringer skapt av mer omfattende diskursive formasjoner.

Det etnografiske materialet, som ble innsamlet i forbindelse med arbeidet med min PhD-avhandling (Dyrlid, 2017) består i hovedsak av en kombinasjon av dybdeintervjuer med mannlige og kvinnelige polske arbeidsmigranter og deltakende observasjon. Jeg har tatt utgangspunkt i migrantenes egne narrativer for å se hvordan de konstruerer seg selv, og hvordan de opplever å bli konstruert av andre som arbeidstakere i den norske konteksten. I tillegg har jeg med utgangspunkt i norske aviser gjennomført en medieanalyse av polsk arbeidsmigrasjon, for å se hvordan den har blitt framstilt og debattert i Norge over en gitt tidsperiode. Hovedtrekk fra medieanalysen vil danne et bakteppe for denne artikkelen.

ARBEIDSMIGRASJON FRA POLEN TIL NORGE

«Historien om polsk innvandring til Norge er i like stor grad en historie om Norges forhold til det europeiske integrasjonsprosjektet», skriver sosialantropolog og NUPI-forsker Jakub Godzmirski (2011: 618). Selv om Norge takket nei til å delta i dette fellesskapet, er innvandring fra EU-landene i ferd med ikke bare å forandre Norges forhold til omverdenen, men også Norge selv, hevder han. I etterkant av EU-utvidelsen i 2004, hvor åtte øst-europeiske land ble innlemmet, opplevde Norge i løpet av relativt få år en migrasjonsstrøm som skulle innebære de største demografiske endringene i landet i moderne tid.² De siste årene har tilveksten av migranter fra Polen avtatt, og i løpet av 2016 ble det 1 500 flere bosatte, noe som er det laveste antall siden EU-utvidelsen. Til tross for dette er innvandrere fra Polen fortsatt den klart største gruppen her i landet med 97 200 registrerte personer.³ Imidlertid kan det reelle antallet være noe høyere.⁴

Den økte tilgangen på billig og fleksibel arbeidskraft i kjølvannet av EU-utvidelsen i 2004 har medført at mange bedrifter har økt bruken av innleid arbeidskraft og utenlandske underleverandører. Hos Friberg & Tyldum (2007) indikeres det at disse strukturelle endringene har medført «[e]t stabilt mønster av etniske segmentering, der flertallet av de polske arbeidstakerne har en relativt løs tilknytning til arbeidsmarkedet, med begrensede muligheter for jobbmobilitet inn i ordinære stillinger» (2007: 50). Videre slås det fast at disse segmentene er preget av lave lønninger, dårlig arbeidsmiljø, lite autonomi, lite jobbsikkerhet og ulovlige arbeidsforhold. Polske arbeidere utgjør en slags reservestyrke gjennom at de i mindre grad får fast jobb, har vanskeligere for å få overordnede stillinger og i større grad enn norske kolleger opplever stress og belastning på arbeidsplassen (Friberg &

2. <http://ssb.no/innvandring-og-innvandrere/nokkeltall/innvandring-og-innvandrere> (Hentet 04.06.2016)

3. <https://www.ssb.no/befolkning/statistikker/innvbev/aar/2017-03-02> (Hentet 30.08.2018)

4. <https://www.aftenposten.no/norge/i/Or7zq/--120000-polakker-i-Norge> (Hentet 30.08.2018)

Eldring, 2011; Friberg, 2012). Flere forskere benytter seg av Piores (1979) teorier om segmentert arbeidsliv for å studere den nye migrasjonsbølgen (Friberg, 2010; Arnholtz & Hansen, 2013; Wojtyńska, 2012). En rekke undersøkelser viser at migrantene ser ut til å akseptere lengre arbeidsdager og dårligere arbeidsforhold enn «innfødte» arbeidere (se for eksempel Hansen & Hansen, 2009; Dølvik & Eldring, 2005; Alsos & Eldring, 2008; Friberg, 2010; Friberg & Eldring, 2011; Tyldum & Friberg, 2007; Arnholtz & Hansen, 2013). Ifølge Iglicka, Gmaj & Wierzejski (2016) kan det se ut til at noen av mønstrene i arbeidslivet er opprettholdt: Menn jobber fortsatt i all hovedsak i bygg- og anleggsbransjen og industrien, mens flest kvinner jobber i renhold/private hushold. Likeledes påpeker de at mange fremdeles jobber på midlertidige kontrakter og oftere har dårligere arbeidsforhold og lavere lønn enn majoritetsbefolkningen.

POLSKE SUBJEKTER I NORSKE MEDIER

Tidlig i forskningsprosjektet ble jeg nysgjerrig på hvilke representasjoner av polske innvandrere som kom til uttrykk i Norge. Som nevnt hadde jeg en formening om at det var mange stereotype forestillinger knyttet til polske arbeidsmigranter, noe jeg mente kunne påvirke deres muligheter og handlingsrom i Norge. Min tanke var at dette ville komme til uttrykk gjennom måten norske aviser skrev om denne gruppen. Kjappe søk i aviser viste overskrifter som «Polakkene som bygger Norge»,⁵ men etter hvert virker det som sakene om polske migranter endrer karakter; og overskrifter som «Fant polakker i kjelleren»,⁶ «Etterforsker utnytting av polske arbeidere»⁷ og «Polakker bor på byggeplassen»⁸ begynner å dominere bildet. Medias store betydning for vår forståelse av eksempelvis migrasjon som fenomen, eller hvem migrantene «er», blir blant annet beskrevet av Hervik (1999). Selv om media ikke nødvendigvis påvirker direkte og gjennomgående, er mediefortellingene uansett informasjonskilder i «hverdagens samtaler i familien, mellom venner, arbeidskolleger og andre, hvor budskaberne kan få fornyet betydning i nye situasjoner» (Hervik, 1999: 28). Uansett om man selv leser aviser eller ikke, vil dermed mediefortellingene være en del av ens sosiale virkelighet. Jeg bestemte meg derfor for å gjennomføre en mindre medieundersøkelse.

Basert på systematiske søk i Atekst, som er Norges største digitale nyhetsarkiv og gir mulighet til å søke etter artikler fra alle de viktigste norske papiravisene, fagbladene og magasinene,⁹ har jeg forsøkt å kartlegge hvordan arbeidsmigrasjon/migranter fra Polen til Norge ble omtalt i perioden 1.-31.mai i årene 2008-2011, siden dette var perioden rett forut for, og mens jeg gjennomførte feltarbeid/intervju. Korte og refererende hendelsesnyheter om polske enkeltpersoner i Norge ble sortert bort, og igjen stod en samling med utvidede nyhets saker som inneholdt intervju og redaksjonell tekst med ytringer og meninger om polske migranter i Norge som gruppe. Disse ble tematisk sortert. På bakgrunn av dette har jeg gjennomført en såkalt nyhetsrammeanalyse. Målet var å få svar på følgende spørsmål:

5. Adresseavisen 20. september 2007

6. Nettavisen 14.11.2008.

7. Dagsavisen 12.03.2008.

8. Nyheter 14.03.2008.

9. <http://www.retriever-info.com/no/category/news-archive/?gclid=>.

Hva legges det vekt på når norske aviser skriver om polske arbeidsmigranter? Analysen gikk ut på å identifisere ulike nyhetsrammer, altså beskrive hvordan en journalist legger vekt på visse trekk ved det som oppfattes som virkeligheten når budskapet skal kommuniseres til publikum. Ved at det brukes en spesiell nyhetsramme, sier Entman, kan aspekter ved en sak kommuniseres på en slik måte «as to promote a certain problem definition, casual interpretation, moral evaluation, and/or treatment recommended» (Entman, 1993: 52, i D'Angelo & Kuypers, 2010). Gjennom å bruke innrammingsanalyse som en innfallsvinkel, kan man beskrive hvordan media «pakker inn» informasjonen for mottakerne, men også vise hvordan nyhetsrammene er sosiale konstruksjoner av virkeligheten (Entman, 2007; Ihlen, 2007; Isaksen, 2012). Innenfor kvalitativ nyhetsanalyse er utgangspunktet at selv om nyhetsmedier framstilles som om de gjenspeiler verden, er det også slik at de konstruerer den (Arnoldi, 2005). Videre mener Arnoldi at det er gjennom medias «distribusjon av symbolsk innhold – det vil si mening [...] – at der dannes en fælles, offentlig forståelse av verden» (2005: 256). Media er, mener han, den viktigste skaper og distributør av offentlig diskurs. Gjennom diskursene avgrenses også subjekters posisjoner og roller og dermed mulighetene til samfunnsdeltakelse. I utgangspunktet er ikke disse avgrensede mulighetene nødvendigvis bare et hinder sett med polske arbeidsmigranternes øyne. Mens diskursen på den ene siden posisjonerer subjektene, kan den på den andre siden være en ressurs for subjektet (Foucault, 2005), og dermed også med på å opprette og plassere subjektposisjoner (Mortensen mfl., 2008).

Nyhetsrammene kan betraktes som uttrykk for ulike diskurser knyttet til polske arbeidsmigranter i Norge og kan dermed representere subjektposisjoner eller forventninger rettet mot arbeidsmigrantene. Jeg mener derfor en slik medieanalyse kan si noe om vilkår som danner rammer for polske migranternes forhandlinger om posisjon og tilhørighet.

TEORETISK TILNÆRMING

For å kunne adressere de representasjonene av polske migranter som kommer til uttrykk i den norske mediediskursen, fant jeg det analytiske begrepet subjektposisjon nyttig. Iver Neumann (2001) definerer subjektposisjoner som identiteter på individnivå som står klare til bruk og forteller den enkelte hvordan de skal leve og te seg. Subjektposisjoner representerer fra et slikt ståsted de mulighetene og begrensningene som diskurser tildeler personer. Slik Mortensen mfl. beskriver det, kan vi si at diskurser anviser *hvem* som kan snakke *når* om *hva* og på *hvilken* måte (Mortensen mfl., 2008: 71). Dette er i tråd med Foucault som hevder at det sosiale subjektet som ytrer seg, ikke eksisterer uavhengig av en diskurs (Juil, 2010: 116). Dermed er diskurser med på å opprette, fordele og plassere *subjektposisjoner*, altså de måtene det er mulig å være «talende, tenkende og handlende menneske i verden på» (Mortensen mfl., 2008: 71). Subjektposisjonene er et uttrykk for diskursiv makt og kan derfor være preget, som i dette tilfellet, av stereotype oppfatninger av polske arbeidsmigranter i Norge. Foucault (2005) understreker likevel det dynamiske aspektet ved diskurser. Diskurser er plastiske og i bevegelse. Av den grunn vil diskursive endringer bidra til sosiale endringer og dermed også til endringer i subjektposisjoneringen, og vice versa (Juil, 2010: 116–117).

Det er også viktig å merke seg at individer kan innta ulike subjektposisjoner innenfor ulike diskurser. Dette innebærer at de kan konstruere seg selv i tråd med de ulike tilgjenge-

lige diskursene (Moore, 1994; Davies & Harré, 1990). Samtidig som diskursen posisjonerer subjektene, er den også en ressurs for subjektet.

Ifølge Neumann (2001) er det vanligvis tre ulike strategier som kommer til uttrykk i individers møte med subjektposisjoner. Det første er at man godtar det som forventes, og går inn i posisjonen uten motstand. Et annet alternativ er mot-identifikasjon, der man som en form for protest går inn i en diametralt motsatt subjektposisjon. Den tredje muligheten beskrives som en form for kreativ protest, hvor man ikke går betingelsesløst inn i den forventede subjektposisjonen, men gjør endringer og tilpasninger. Denne formen kalles des-identifikasjon. I motsetning til mot-identifikasjon vil man her identifisere seg med noe som står i relasjon til den dominerende diskursen, men som ikke overtar den friksjonsløst, og som heller ikke står i direkte motsats til den i ett og alt (Neuman, 2001: 170)

Sherry Ortner (2006) påpeker at man gjennom å bruke en tilnærming der man fokuserer på hvordan subjekter og subjektposisjoner konstrueres diskursivt kan synliggjøre og analysere posisjoner og identiteter som eksempelvis *subordinate* eller *subaltern*¹⁰ identiteter. Imidlertid mister vi også noe:

This is not an unimportant exercise by any means, but it is different from the question of the formation of *subjectivities*, complex structures of thought, feeling, and reflection, that make social beings always more than the occupants of particular positions and the holders of particular identities. (Ortner, 2006: 115)

Et ensidig fokus på makt og subjektposisjoner kan altså, ifølge Ortner, innebære at man mister noe av den kompleksiteten som er knyttet til individenes tanker og følelser. Derfor har et viktig bidrag i dette forskningsprosjektet vært å gå veien om narrativer, og dermed gå inn i aktørenes fortellinger. Ifølge Riessman (2000/2002) er narrativer spesielt egnet for å analysere identitet i dens mange former i ulike kontekster. Hun konkluderer på følgende måte: «Personal narratives provide windows into lives that confront the constraints of circumstances. Attention to personal narratives in interviews opens discursive spaces for research subjects. We can represent them as agents acting in life worlds of moral complexity» (Reissman, 2000/2002: 191).

På den måten kan man se hvordan subjektivitet skapes gjennom at man knytter seg til noe og tar avstand til andre ting. Marianne Gullestad kommer med en viktig presisering av hvordan mennesker forholder seg til diskurser, når hun sier følgende: «Menneskene er vanligvis ikke marionetter som uten egne tanker synger de sangene som diskursene presenterer for dem» (Gullestad, 2010: 47). Til tross for de begrensningene som Ortner og Gullestad påpeker, mener jeg dette perspektivet, hvor subjektposisjoner og diskursiv makt står sentralt, er fruktbart for å synliggjøre mange av de utfordringene og mulighetene som ligger i det å være arbeidsmigrant og i en minoritetsposisjon. En av styrkene slik jeg ser det, er at dette perspektivet gir rom til å reflektere over (de)konstruksjon av grenser, av «det normale», og dermed hva som konstrueres som avvikende.

I artikkelen argumenteres det for at subjektposisjoner også bør forstås i lys av teorier om interseksjonalitet. Interseksjonelle perspektiver bidrar til å synliggjøre hvordan identitets-tilknytninger basert på eksempelvis kjønn, etnisitet/nasjonalitet, klasse og utdanning er

10. Her refererer hun poststrukturalistisk og postkoloniale perspektiver.

sammenvevde og kan samvirke på ulike måter i ulike kontekster (Lykke, 2005; de los Reyes & Mulinari, 2005; Staunæs, 2003; Søndergaard, 2005; Otterstad & Rhedding-Jones, 2011; Yuval-Davis, 2006; Kristensen, 2011; Seeberg, 2012). Ifølge Sherry Ortner (2006) vil for eksempel etnisitet alltid være «classed», og klasse vil være «gendered». Perspektivet brukes også for å forstå subjektets vilkår ut fra hvordan kategorier som rase, kjønn, kropp og klasse flettes sammen i dynamiske prosesser (Lykke, 2005; de los Reyes & Mulinari, 2005; Staunæs, 2003; Søndergaard, 2005).

Perspektivet bidrar dermed til å løfte fram hvordan ulike maktrelasjoner virker sammen, hvordan noe gis forrang, mens andre tilknytninger vil bli gjort irrelevante eller usynlige i ulike situasjoner. Mobilitet og transnasjonalisme skaper rom hvor nye måter å være på muliggjøres, sier Farrell (2008). Disse nye «måtene å være på» påvirkes av både globale og transnasjonale prosesser og lokale strukturer og diskurser. Gjennom ulike transnasjonale praksiser forholder migranter seg til ulike nasjonale kontekster parallelt, hvor disse kombinasjonene kan få ulikt utfall for individet. I mitt materiale betyr dette at forhold både i hjemlandet Polen, i Norge og andre steder kan påvirke hva migrantene opplever eller erfarer som mulige «måter å være på». Eksempelvis kan en migrant utføre en type arbeid som oppleves som uproblematisk i destinasjonslandet, vel vitende om at samme type arbeid er forbundet med stigma i opprinnelseslandet.

Det interseksjonelle perspektivet kan også brukes som forståelse for å se kritisk på hvordan det er å bli beskrevet som «en annen», som en som skiller seg ut fra det som oppfattes som «normalt» eller «likt» (Otterstad & Rhedding-Jones, 2011).

Det majoriteten representerer, blir dermed som regel «det normale», mens minoriteten blir knyttet til det avvikende. Et annet aspekt ved disse prosessene er essensialisering av etnisitet. Essensialisering, sier Marianne Gullestad, er det som skjer når en kategori mennesker tillegges «mer eller mindre evigvarende kulturelle verdier og moralske egenskaper» (Gullestad, 2010: 16). Ifølge Stuart Hall (1997) blir essensialisering problematisk når begreper befester og skriver personer inn i kategorier som binder subjekter til fastlagte forestillinger. Én måte slike prosesser kan komme til uttrykk på, er når ulike typer «passende» arbeid knyttes til etnisitet og kjønn (McDowell mfl., 2007; Thörnquist, 2015). Eksempelvis blir filippinske kvinner betraktet som spesielt egnet til å jobbe som hushjelper eller «nannies», hvor kvaliteter som at de er familieorienterte, hardtarbeidende, tålmodige og føye-lige blir trukket fram (Barber, 2008). Disse perspektivene har vært nyttige for å utforske materialet denne artikkelen bygger på, hvor det blant annet virker som om det har blitt «naturlig» at polske arbeidsmigranter tar de jobbene nordmenn ikke lenger vil ha.

Ved å se dette i lys av subjektiveringsprosesser og subjektposisjoner kan vi bedre forstå individers forhandlinger om identitet, og også gi mulighet til å sette fokus på diskursiv makt. Med et slikt perspektiv blir det mulig å sette søkelyset på hvordan «naturlige» kategorier og grenser konstrueres, og hvilken rolle hegemoniske fortellinger får i denne prosessen. En styrke ved dette perspektivet er derfor at det utfordrer forskere til å reflektere over at bruk av kategorier kan bidra til å «smentere essensialiserende forestillinger om den andre» (Otterstad & Rhedding-Jones, 2011: 153), og det kan derfor fungere som et sensitiverende grep.

METODOLOGISKE REFLEKSJONER

I løpet av ca. 6 måneder gjennomførte jeg intervju med 26 polske arbeidsmigranter, 11 kvinner og 15 menn. Jeg lot informantene selv bestemme om de ønsket at det skulle benyttes tolk. Noen snakket så godt norsk eller engelsk at de ikke mente dette var nødvendig. I de tilfellene jeg brukte tolk, fikk jeg i ettertid intervjuet transkribert¹¹ og oversatt slik at jeg fikk det ordrett. For meg var dette et viktig supplement, siden jeg ikke snakket polsk. Selv en dyktig tolk kan av og til komme til å gjøre oppsummeringer heller enn å oversette ordrett, likeledes la være å oversette informasjon som kan virke uviktig eller irrelevant i intervjusituasjonen. Når intervjuene ble oversatt og transkribert, ba jeg spesifikt om at alt skulle med.

Den yngste av informantene var 25 år og den eldste 60, mens hovedvekten var mellom 30 og 40 år. Av de mannlige informantene var, som nevnt, de fleste ansatt i bygg- og anleggsbransjen i Norge (enten på større anlegg eller i mindre firmaer som jobbet i private hjem) eller i mindre håndverksbedrifter. Andre jobbet på fabrikk, som bilmekanikere, og noen var arbeidssøkende. Av kvinnene jobbet de fleste innen renhold (firmaer eller i private hjem) eller på hotell, noen jobbet på fabrikk og med servering. Mens mange av mennene hadde jobbet i lignende yrker i Polen eller andre land, var ikke dette tilfellet for kvinnene: Eksempelvis hadde kun en av kvinnene jobbet med renhold i Polen, mens dette var den største yrkesgruppen i Norge.

Når det gjelder deltakende observasjon, deltok jeg på ulike aktiviteter relativt hyppig i løpet av 2009–2010, og dette kan regnes som feltarbeidsperioden. I tillegg til å delta i sosiale sammenhenger (kafebesøk, middager, fester) var jeg med på ulike møter i regi av offentlige etater, i kirken, og ulike kulturarrangementer.

Størstedelen av det etnografiske materialet intervjuene i forskningsprosjektet frembrakte kan betraktes som narrativer. I dette inngår ikke bare selve intervjumaterialet, men også senere innspill som kunne komme fram gjennom samtaler eller deltakende observasjon. Dette er i tråd med det Sætermo beskriver: «In my research I also chose to treat later comments that supplemented, supported altered, or reframed these narratives as part of the same story-telling process» (2016: 100). Det epistemologiske fundamentet for dette baserer seg på en forståelse av narrativet ikke bare som tekst eller produkt, men som en sosial prosess eller *performance* (Cortazzi, i Atkinson et al., 2001). Narrativer er fortellerens versjon av hendelser, og det er akkurat dette som gjør dem interessante for forskeren. Det sentrale med narrative er ikke først og fremst hvor sannferdige eller pålitelige de er, men heller hva utvalget av hendelser, og måten de presenteres på, kan fortelle forskeren om fortellerens erfaringer (Peacock & Holland, 1993). Gjennom narrativer kan mennesker skape en slags orden i kaos og gi de ulike hendelsene i livet en mer ordnet og forståelig form. Narrative rommer både personlige fortellinger og mer overordnede kollektive fortellinger (Kristensen, 2011; Farrer, 2010; Huang, 2006; Prins, 2006).

Migrantene reflekterer og skaper mening gjennom sine narrativer om migrasjonsprosessene, hvor fortellinger om hverdagsliv og mikronivå kan synliggjøre konturene av større strukturer og makronivå. Slik jeg tolker dette, kan narrative gi oss innsikt i hvilke subjektposisjoner individene erfarer, og derigjennom hvordan de opplever sin posisjon eller

11. Etter avtale med informantene brukte jeg opptaker.

tilknytning i en gitt kontekst. Et sentralt analytisk grep i denne artikkelen vil være å se migrantenes narrativer i lys av de ulike nyhetsrammene som ble identifisert.

Gjennom å systematisere informasjonen fra medieundersøkelsen kunne jeg identifisere de ulike subjektene som ble konstruert gjennom representasjonene i avisene. En interessant del av analysen ble derfor å se hvorvidt, og på hvilken måte, disse representasjonene kunne gjenfinnes i informantenes fortellinger om seg selv.

Etter å ha sett hvilke subjektposisjoner som har blitt aktualisert i fortellingene, har jeg lagt vekt på å identifisere ulike strategier informantene bruker i forhold til disse posisjonene (Neumann, 2001). Jeg har prøvd å identifisere hvilke posisjoner som omfavnes, hvilke som avvises, og hvilke som plasseres på noen andre.

POLSKE MIGRANTER SOM DEN UTSATTE, DET HARDT ARBEIDENDE SUBJEKTET OG DEN FREMMEDE

I gjennomgangen av materialet fra medieanalysen viste det seg at enkelte nyhets-innramninger var mer framtrepende enn andre. De ulike rammene som ble identifisert er følgende:

1. «Utnyttingsrammen»: Det som er gjennomgående i sakene innenfor denne rammen er at polske arbeidsmigranter jobber og lever under andre kår enn norske arbeidere, og dermed er utsatt for utnyttning og sosial dumping. Det skapes et bilde hvor det å være polsk arbeider knyttes sammen med lav lønn og dårlige boforhold. Med tittelen «Time-lønn: 45 kroner» viser eksempelvis Trønder-Avisa til antakelsen om at man kan vente økt sosial dumping i det norske landbruket som årlig ansetter 30 000 arbeidere, hovedsakelig fra Litauen og Polen. De polske arbeidernes stemmer kommer også fram med budskap om at de ikke ønsker å være annenrangs borgere. Den ene av sakene er fra en 1. mai-feiring på Youngstorget, hvor en gruppe polske arbeidere deltar med en parole mot sosial dumping. «Vil ikke være annenrangs borgere» er overskriften på artikkelen i Dagsavisen.¹² «Vi jobber like hardt som nordmenn, likevel tjener vi dårligere», sier en av de polske deltakerne. På den ene siden uttrykker artiklene innenfor denne rammen en bekymring for dem som ble utnyttet, på den annen side går det også fram i flere artikler at denne utnyttelsen kan utgjøre en trussel mot norske lønninger gjennom at billig arbeidskraft presset lønningene ned. I begge tilfeller kommer migrantenes utsatte posisjon i arbeidsmarkedet til uttrykk, og jeg har derfor kalt subjektet som konstrueres her *den utsatte*.
2. «Arbeidsrammen»: Fokuset er på «den hardtarbeidende polakken». Mange artikler fokuserer også på at polske arbeidere betyr mer arbeid for mindre penger, men uten at artiklene knytter dette til utnyttning og rettighetsbrudd. Sakene innenfor denne rammen har et fokus på polske migranter som arbeidstakere, og i stor grad knyttet til arbeidskapasitet, arbeidsmoral og hardt fysisk arbeid. I flere av artiklene går det fram at polske arbeidere tar det arbeidet som nordmenn, særlig ungdommer, ikke vil ha. Et eksempel er artikkelen i Askøyværingen¹³ som omtaler en bedrift som har ansatt 32 polske med-

12. Dagsavisen 02.05.2008.

13. Askøyværingen 31.05.2011.

arbeidere av en arbeidsstokk på totalt 52. «Vanskelig tilgang på norsk arbeidskraft fikk (bedriften) til å satse på utenlandsk arbeidskraft. Dette har hverken ansatte eller ledelsen angret på», forteller ingressen. Senere i artikkelen blir daglig leder spurt om han vil si at arbeidsmoralen er høyere hos de polske arbeiderne. «Det er farlig å generalisere. Men de polske er veldig bra, og helt på høyde med de norske vi har her. Problemet er at vi ikke får tak i nordmenn som vil stå i denne typen industri», er svaret. Denne rammen er den hvor antatte egenskaper ved de polske migrantene i størst grad kommer til uttrykk, blant annet gjennom at de beskrives som motiverte, arbeidsomme, og altså i stand til å tåle hardt kroppsarbeid. Jeg har kalt subjektet som konstrueres her *det hardt arbeidende subjektet*.

3. «Innvandring og velferdsrammen» utgjøres av artikler som skriver om innvandring fra Polen generelt, men mange artikler tematiserer hva dette har å si for velferdsstaten. Sakene handler både om årsaker til polsk innvandring, omfang og konsekvenser. Mange av oppslagene baserer seg på statistisk materiale, og viser til at polske innvandrere nå utgjør den største innvandrerguppen i Norge. Et annet perspektiv er at de polske migrantenes rettigheter og plikter diskuteres, og til en viss grad settes spørsmålstejn ved, eller problematiseres. Eksempelvis uttaler velferds- og migrasjonsutvalgets leder Grethe Brochmann til Dagens Næringsliv: «For eksempel kan norsk minstepensjon tilsvare to årslønner i Polen. Dette er det bekymringsfulle – en hvilken som helst underbetalt jobb kan gi tilgang til velferdsytelser som er utrolig mye verdt i hjemlandet». ¹⁴ Når det gjelder subjektet som kommer til uttrykk i migrasjon og velferdsrammen er det først og fremst preget av migrantenes «fremmedhet», det at de ikke hører til. Gjennom bruk av begreper som at penger «flyter» eller «strømmer» ut av Norge, etableres et bilde som truer velferdsstaten. Til tross for opparbeidete rettigheter, stilles det i flere artikler spørsmålstejn ved «eksport» av trygder og stønader, og hva migrantene *egentlig* har krav på. Jeg har kalt dette subjektet *den fremmede*.

POLAK POTRAFI – POLAKKEN KAN

Polak potrafi – det betyr polakken kan – hvis du sier det til en polsk arbeider, så vil han jobbe enda hardere. Han vil rette ryggen og jobbe enda hardere. Det ligger i det begrepet at du kan klare hva som helst.

Patryk, en polsk mann i midten av 30-årene, retter seg opp med et bestemt uttrykk i ansiktet, liksom for å vise meg hvilken effekt dette uttrykket vil ha på en polsk arbeider. «Du kan prøve å si det en gang hvis du går forbi en polakk på en byggeplass så får du se», fortsetter han.

Det er en tidlig vårdag, og jeg er ute og går en tur sammen med Patryk og samboeren Alicja når denne bemerkningen faller. Mens Alicja har lært seg brukbart norsk, går samtalen på engelsk, som Patryk behersker godt. Bakgrunnen for uttalelsen er at Patryk har fortalt meg at det er usikre tider i den lille håndverksbedriften hvor han er ansatt. Han er engstelig for å miste jobben. Bedriften har hatt permitteringer, og han er usikker på hvordan de kommer til å klare seg:

14. Dagens Næringsliv 11.05.2011.

Vanligvis er det polakkene som mister jobben først, og det burde ikke være sånn, siden det ofte er de som jobber hardest. Da jeg begynte å jobbe i Norge, fikk jeg sjokk. Jeg tenkte at i Polen hadde du, du og du fått sparken (han peker rundt seg, mot imaginære norske kolleger). De andre ba meg om å ta det med ro. Du trenger ikke jobbe slik hele tiden, sa de.

Da jeg spurte om han mener det er flere av hans polske venner som har denne erfaringen, at det er forskjell på polske og norske arbeidstakere, begynte han å le litt og sa at «dette er noe vi snakker mye om oss imellom». Slik han beskrev det, kunne uttrykket *polak potrafi* knyttes til en spesiell form for arbeidsmoral («vi jobber hardere»), men også til fleksibilitet, allsidighet og det å finne løsninger på ting. Dette representerte en sterk metafor som ble brukt i konstruksjonen både av en selv, *polakker*, men også av *nordmenn*, som de kontrasterte seg til. Nordmenn ble dermed ofte konstruert gjennom fravær av disse egenskapene. Jeg fikk inntrykk av at denne beskrivelsen handlet både om det å være polsk, i noen fortellinger om det å være polsk *mann*, og om klasse. Med gryende nysgjerrighet så jeg hvordan forestillingen om en spesiell type polsk arbeider utkrystalliserte seg i mange fortellinger. Mine første refleksjoner var at dette virket da som en positiv selvpresentasjon, men etter hvert ble jeg opptatt av hvilket handlingsrom dette egentlig representerte, hvilke andre fortellinger som eksisterte parallelt, og i hvilket diskursivt rom disse ble konstruert.

Denne tilsynelatende positive stereotypien ble mer utdypet i Janusz sin fortelling. Han hadde jobbet i både Frankrike og Storbritannia før han kom til Norge. Imidlertid hadde han ikke hatt tid til å lære seg språket, så intervjuet ble gjennomført på polsk.

L: Hvordan synes du det var å jobbe i utlandet, da?

J: Det var bra. De polske er sett på som dyktige arbeidere.

L: Kan du si litt mer om det, altså om hvorfor du får dette inntrykket?

J: For eksempel i England. Ja, jeg jobbet i et arbeidslag med polakker, for en underkontraktør. Vi jobbet på en stor byggeplass. Et digert prosjekt, arbeidslag fra flere land og sånn. Arbeidsgiveren mente at de polske arbeiderne jobbet bedre enn de engelske, så vi fikk fornyet kontraktene våre gang på gang på gang. Vi skulle bare være der i 11 uker, men så ble det nesten to år!

L: Hvordan er det i Norge, da, er det noen forskjeller her også?

Janusz ser på meg og nøler litt. Jeg trodde det kunne komme av det noe generaliserende spørsmålet og fortsetter:

L: Jeg vet det kan være vanskelig å generalisere, og at folk er forskjellige, altså ...

J: Det er ikke det, men jeg er ikke sikker på om du har lyst til å høre dette ...

L: Det har jeg helt sikkert.

J: Vel, jeg tror ikke nordmenn egentlig liker å arbeide, altså, i hvert fall ikke gjøre hardt arbeid. Og du vet ... [latter] vi bruker å si at det tar en polakk én dag å gjøre det som en nordmann gjør på en uke.

I likhet med det Patryk beskriver konstrueres det også her en forskjell: De polske arbeidere har en bedre arbeidsmoral, og er overlegne både engelskmenn og nordmenn i så måte. Ikke bare jobber de fortere, men de har også en annen innstilling – de norske liker ikke egentlig å arbeide. Først og fremst er dette en fortelling om stolthet, men det er også en fortelling om stereotyper og forskjeller.

Som vi så i eksemplene over inneholdt både Patryks og Jazecs fortellinger elementer som vi gjenfinner i *det hardt arbeidende subjektet*. Arbeidsmoral og egenskaper knyttes til det å være polsk, som igjen kontrasteres til de norske arbeidstakerne. I mange av informantenes narrativer ble nettopp denne typen forskjeller snakket fram, og ofte kom de samme elementene til uttrykk: De polske jobbet fortere, hadde høyere arbeidsmoral, og tålte bedre hardt arbeid. Slik sett forholdt de seg til en subjektposisjon som knyttet dem til visse karakteristika, men de tilførte også noen elementer, nemlig en moralsk overlegenhet. Hvis vi ser dette i lys av strategiene beskrevet av Neumann (2001), kan dette forstås som des-identifikasjon. De identifiserer seg med *det hardt arbeidende subjektet*, men de «gjør sin egen greie» (2001: 170) ved å forandre og tilføre egenskaper innenfor diskursens rammer.

Hvis vi godtar at representasjonene som kom fram gjennom medieanalysen antyder visse subjektposisjoner, kan man også anta at de kan virke begrensende på mennesker som forventes å tre inn i dem, og at de representerer stereotype bilder av polske migranter. Imidlertid kan de samtidig skape diskursive handlingsrom som i utgangspunktet ikke framstår som like negative for polske migranternes del. Dette kan eksempelvis skje ved at ulike aktører i arbeidsmarkedet ser nye muligheter relatert til subjektene som diskursen beskriver.

Den diskursive makten som kommer til uttrykk på denne måten, påvirker subjektet og kan slik påvirke handlingsrommet, men den er ikke dermed determinerende, ifølge Gullestad (2010). Til tross for at den diskursive makten er viktig for subjektet og subjektiveringingen, har mennesket, når man blir forsøkt styrt, alltid mulighet til å motsette seg den styringen man blir utsatt for. Slik sett tar man aktivt del i en «stadig pågående tilblivelsesprosess» (Kristensen, 2011: 64). I denne sammenhengen ser det ut til at dette skjer gjennom «kreativ protest» (Neumann, 2001).

Migrasjon medfører endring på ulike måter, blant annet gjennom at nye kategoriseringer kan framstå som «naturlige». Et eksempel på dette er hva som etableres som en forestilling om «passende arbeid» for ulike mennesker, og som dermed kan betraktes som essensialisering (Otterstad & Rhedding-Jones, 2011). I kjølvannet av polsk migrasjon til Norge har eksempelvis «polakkarbeid»¹⁵ dukket opp som en betegnelse. Selv om mange umiddelbart vil oppleve en slik kategorisering som diskriminerende, innebærer det langt på vei en naturalisering av en kobling mellom en gruppe migranter og en viss type arbeid. Gjennom at betegnelser framstår som diskriminerende, får vi lettere øye på den diskursive makten som er knyttet til slike kategoriseringer. Dette krever et skarpere analytisk blikk stilt overfor kategoriseringer som framstår som mer «objektive» og «naturlige». Mennesker som aldri ville bruke betegnelser som «polakkarbeid», kan like fullt ha en oppfatning av hvilket arbeid polske migranter passer spesielt godt til å utføre. Mange av informantene kunne beskrive hvordan det å være *polsk* arbeidstaker i Norge frambrakte visse forventninger og

15. <http://e24.no/naeringsliv/det-eksisterer-ikke-polakkarbeid-bare-arbeid/20129588> (Hentet 10.10.2015)

tilskrivelser. Som Farrer (2010) beskriver, kan lokale fortellinger framstille migranter som en homogen gruppe, til tross for ulikhet i både kjønn, alder, klasse og andre statuser som individet har. Kategorisering og stereotypisering kan forekomme mellom mennesker generelt, men som migrant kan man være spesielt eksponert for dette, eksempelvis gjennom å bli relatert først og fremst til etniske stereotypier.

MØTE MED ARBEIDSTILSYNET

Henrietta Moore påpeker at individer kan innta ulike subjektposisjoner innenfor ulike diskurser. Dette innebærer at de kan konstruere seg selv i tråd med de ulike tilgjengelige diskursene (Moore, 1994), og bevege seg mellom diskurser. Dermed kan også ulike mak-tasymmetrier samvirke på ulike måter ved at eksempelvis kjønn, klasse og etnisitet gjøres relevant i samhandlingen. Hva som er årsaken til slike endringer kan variere. I det følgende eksempelet fra et møte for polske arbeidsmigranter i regi av Arbeidstilsynet oppstår en situasjon som fører til at samhandlingen endrer seg og kan forstås i lys av flere ulike subjektposisjoner.

Hovedårsaken til møtet er at Arbeidstilsynet skal informere de polske arbeiderne om sin virksomhet. På et lite podium foran i lokalet står en mann og er dypt konsentrert om laptopen sin. Det er satt ut mange rader med stoler, og når møtet starter er lokalet helt fullt. Det er en overvekt av menn, men cirka en tredjedel av de frammøtte er kvinner. Representanten fra Arbeidstilsynet blir introdusert av lederen for Polsk forening og begynner sin powerpointpresentasjon. Han forklarer hva som er fokusområder for Arbeidstilsynet, og hvordan de jobber. Presentasjonen er på norsk, men blir tolket til polsk fortløpende av en innleid tolk.

Etter presentasjonen er det mulig å stille spørsmål. Det viser seg at mange av de frammøtte har ting de lurer på. Noen reiser seg mens de stiller sine spørsmål, andre rekker opp en hånd og venter på tur. Det er bare menn som stiller spørsmål, og de fleste spørsmålene er relatert til bygg- og anleggssektoren. Det hele begynner svært gemyttlig. Eksempel på spørsmål som blir stilt, var: Hvem har ansvar for å melde inn arbeidsulykker, og hvordan får man forsikring ved skade? Er man forsikret hvis man betaler skatt, og må man jobbe fulltid for å få dagpenger? Det viser seg at mange av spørsmålene sorterer under andre etater enn Arbeidstilsynet. Dette vekker etter hvert en viss frustrasjon. Ofte er svaret «det må du ta opp med NAV», eller «det må du spørre skatteetaten om». Etter hvert kan det høres mumling og lavmælt prat blant tilhørerne, og stemningen endrer karakter fra høflige spørsmål til en mer pågående stil hvor den frustrerte undertonen er tydelig. Dialogen nedenfor, som finner sted etter cirka en halv time med spørsmål og (manglende) svar, viser stemningsendringen som har funnet sted:

Polsk mann 1: Kan Arbeidstilsynet sjekke om arbeidsgiver betaler skatt?

Arbeidstilsynet: Vi har med skatteetaten på noen inspeksjoner, men dette er en sak dere må ta opp med skatteetaten. Det er ikke Arbeidstilsynets ansvar ...

Stemningen begynner å bli hissig. Flere snakker i munnen på hverandre, og kommentarer ropes på polsk. Representanten fra Arbeidstilsynet begynner å se utilpass ut. Han smiler usikkert og ser seg rundt.

Polsk mann 1: Vi får ikke svar på våre spørsmål og har mange problemer. Vi trenger hjelp! Vi har spurt skatteetaten for lenge siden. Hvor lenge skal vi vente?

Nå stilles spørsmålet med høyere stemme.

Arbeidstilsynet: Det er vanskelig å gi svar på hvordan andre etater behandler saker, men her kan man vise til forvaltningsloven. Man har krav på svar innen en viss tid ...

Polsk mann 1: Vi må vite HVOR vi skal spørre. Vi får ikke hjelp! Hva slags konsekvenser har det hvis bedriften ikke betaler skatt, da?

Stemmen er fremdeles høy og frustrasjonen tydelig.

Arbeidstilsynet: Da må skatteetaten ta tak i det.

Det er nå generelt mer prating i salen.

Polsk mann 2 (roper fra salen, uten å be om ordet): Vi blir betraktet som billig arbeidskraft. Det er det vi er her!

Arbeidstilsynet: Arbeidstilsynet har et eget prosjekt for å forhindre utnyttning. Vi har avdekket mange eksemplere på for lav lønn og dårlige arbeidsforhold.

Polsk mann 3: Har Arbeidstilsynet ansvar for innlosjering? Mange polakker bor i biler i flere år!

Arbeidstilsynet: Vi sjekker innlosjering i forhold til loven.

Polsk mann 3: Hva sier loven? Det er visst ingen lov som sier at man ikke skal misbruke polakker i Norge.

Støttende kommentarer på polsk ropes fra salen, andre ler. Stemningen i rommet er påtakelig endret. Etter dette avtar spørsmålene, og møtet avsluttes. Foredragsholderen er nok en gang intenst konsentrert om laptopen, mens lokalet langsomt tømmes. I løpet av møtet var det ingen av kvinnene som stilte spørsmål eller tok ordet i andre sammenhenger, og deres posisjoner i arbeidslivet ble dermed ikke gjort relevant.

I etterkant av møtet reflekterte jeg over hva det egentlig var som hadde skjedd. Utsagn som «Vi blir betraktet som billig arbeidskraft her», og bifall fra de andre tilhørerne, gir inntrykk av en kollektiv opplevelse. Forvirringen rundt formaliteter og rettigheter, samt frustrasjonen, var påtakelig. Frustrasjonen som gradvis bygde seg opp, tolker jeg som uttrykk for langt andre ting enn bare mangel på informasjon. Mange var tydelig provosert i møtet med en representant fra noe jeg fikk inntrykk av at de opplevde som en utydelig og uangripelig maktfaktor. Fra å handle om konkrete spørsmål knyttet til situasjoner på arbeidsplasser, som kan gjelde arbeidstakere generelt, endret situasjonsdefinisjonen seg.

Det å være *polsk* arbeidstaker ble betont på en annen måte. Ikke bare hvilken som helst polsk arbeider, men polske arbeidere utsatt for utnyttning, som en kollektiv opplevelse. For meg ble det fruktbart å se dette i lys av de kategoriene jeg hadde identifisert i medieanalysen. Med et slikt perspektiv kan man si at møtet startet med samhandling basert på *det hardt arbeidende subjektet*, men endte opp med å handle om *den utsatte*. I utgangspunktet kan vi si at dette er et eksempel på identifikasjon (Neumann, 2001) med subjektposisjon *den utsatte*. De påpeker sin sårbarhet for utnyttning, og dermed utsatthet, men de er slett ikke passive ofre. De opponerer, yter motstand mot situasjonen og bruker diskusjon heller enn offerrollen. Utsagn som «Vi blir betraktet som billig arbeidskraft. Det er det vi er her» peker de også på det vi kan tolke som essensialisering av etnisitet (Gullestad, 2010; Hall, 1997).

KJØNN, ETNISITET OG KLASSE SOM KRYSSENDE KATEGORIER I FORHANDLINGER OM IDENTITET: NATALIAS FORTELLING

I eksemplene ovenfor har vi sett hvordan mannlige polske arbeidsmigranter både går inn i og kreativt protesterer mot/forhandler subjektposisjoner i den norske konteksten. Flere av de kvinnelige informantene løftet fram disse posisjonene som mer problematiske og begrensende enn det de mannlige informantene gjør, med unntak av eksemplet fra møtet med arbeidstilsynet. Dette var kvinner som jobbet innen renhold, men hadde høyere utdanning fra hjemlandet. Flere har påpekt at de ikke kunne ha tatt en slik jobb i Polen. Natalias fortelling er et eksempel på dette. Det at hun jobbet som renholder i Norge, var ikke noe hun en gang kunne fortelle familien i Polen. Hun har i flere samtaler vi har hatt påpekt at i Polen ble dette betraktet som noe «dumme mennesker uten utdanning» gjorde. Hun har også fortalt at hun ønsker seg en jobb der hun «kan bruke hodet og ikke bare hendene». Under vårt første møte fortalte hun stolt om hvordan hun gjennom systematisk jobbing lærte seg nok norsk til å få seg en jobb i løpet av tre uker. I ettertid har hun perfektionert språket, og det følgende intervjuet ble gjennomført på bortimot flytende norsk.

Når jeg spør Natalia om hun, i likhet med det mange andre har gitt uttrykk for, opplever at det er noen forskjell på måten polske og norske arbeidstakere gjennomfører jobben sin på, blir hun tankefull. Hun svarer at i hennes jobb merker hun kanskje at de utenlandske generelt er mer opptatt av å ikke komme for sent, mens de norske ikke er redde for å ringe og si at de har forsovet seg, eksempelvis. Hun forteller også at hun først trodde de norske var mer slurvete, men nå har hun sett at dette ikke er tilfellet. Så tar hun en liten pause og fortsetter:

N: Jeg har en ganske rar oppfatning av den polske arbeider, for jeg, f.eks., i byen, eller f.eks. på flyplassen i Oslo, jeg trenger ikke å høre dem snakke, jeg vet hvordan de ser ut, de polske, jeg vet ikke, det er sikkert detaljene som er sammensatt ... skaper det bildet ... sikkert litt sånn slitne i ansiktet, ser litt slitne ut, men det er typisk sånn industriarbeider som vi snakker om nå. De er ikke kriminelle eller noe, men jeg vil ikke bli satt sammen med dem, identifisert med dem. Med den mannen som er 40–50 år gammel, jobber, jobber og tjener penger og drar tilbake til Polen igjen og bruker dem. Det skjemmes jeg over, det var en artikkel i avisa om tre polakker som bor på tre kvadrat, det er helt forferdelig. Jeg vet at det er sånn, at de vil spare mest mulig. Spiser bare dårlig mat og vil bare spare, spare, spare. Jeg følger med i avisa nesten hver dag, men det er ikke så mange artikler om polakker. Vanligvis er det i et negativt lys, dessverre [...].

L: Synes du det er ubehagelig når du leser noe negativt om polske i avisen?

N: Nei, jeg synes bare at det ikke er bra. At det blir en sånn oppfatning av polakker her at de ikke er så bra. Men jeg føler ikke at det direkte gjelder meg. Det synes jeg er bare dumt, å gjøre det, de bør ikke gjøre det, bo på tre kvadrat hybel flere personer og spare så mye. Jeg kjenner også noen ... Det er sånn at du kommer til Norge, og de første år sparer du. Det henger sammen med at kanskje du vil tilbake til Polen og vil ha litt penger og kjøpe seg leilighet der. Men hvis du bestemmer deg for å bli her, da slutter du å spare.

L: Men det er kanskje annerledes for dem som ... en del har jo også familien sin i Polen og prøver å spare til barna også?

N: Jo, men det er grenser, jeg synes de overdriver litt. De sparer så mye at de bor som dyr, nesten. Det er forferdelig, det skal ikke være sånn.

I ettertid ser jeg at mitt spørsmål kan være det som påvirker Natalias behov for å trekke denne grensen mot «de andre polakkene». Gjennom å be henne reflektere over forskjellen på «de norske» og «de polske» kan det oppleves som at jeg plasserer henne i en kategori som hun forbinder med subjekter hun ikke vil assosieres med. Narrativet kan leses som en refleksjon over både *det hardt arbeidende subjektet* og *den utsatte*, slik de framstilles i media. Hvis man bruker et interseksjonelt blikk, ser man at her handler det om hvordan både klasse, kjønn og nasjonalitet flettes sammen og trekker i ulike retninger. Kjønn brukes her til å avgrense til *de mannlige* arbeiderne, og gjennom å påpeke at dette er «slitne industriarbeidere», viser hun til at her er det også en klasseforskjell som indikerer at de ikke er i samme kategori som henne. På en måte kan det virke som om hun bruker kjønn for å verge seg mot å bli assosiert med denne kategorien mannlige arbeidere. Subjektet hun avgrenser seg fra, ser ut til å være mann + polsk + arbeiderklasse. Indirekte sier hun dermed at hun på grunn av sin polskhet kan risikere å bli plassert i en uønsket kategori i Norge. I denne sammenhengen blir det interessant å se dette i lys av interseksjonalitet og transnasjonalisme. Hun har en jobb som hun tidligere har gitt uttrykk for at hun ikke hadde kunnet ha i sitt eget land, fordi det er knyttet til folk uten utdanning. Hennes prosjekt er ikke å framstå som en ressurs i kraft av det å være polsk, men i kraft av sine kunnskaper og kompetanse, «å kunne bruke hodet». Dette kan også innebære en forhandling om at andre identitetstilknytninger skal gjøres relevante, og at eksempelvis utdanning skal ha forrang foran det å være polsk. Også andre av de kvinnelige informantene i mitt materiale (Dyrlid, 2017) hadde liknende beskrivelser, og kunne for eksempel fortelle at de polske arbeiderne var lett å kjenne igjen fordi de hadde dårlige klær, så ut som typiske bønder i byen, eller drakk for mye alkohol. Også her var det tydelig at kjønn og klasse ble brukt til å trekke en grense, et skille mellom «oss» og «dem» hvor dynamikken kommer tydeligst til uttrykk gjennom et interseksjonelt perspektiv. Disse «andre» polske arbeidsmigrantene blir gjennom dette tilskrevet en «fremmedhet» som riktignok ikke er knyttet til den norske nasjonalstaten og velferdssamfunnet på samme måte som *den fremmede* medierammen, men det er likevel en tydelig grensemarkering.

MAGDALENAS FORTELLING

Andre fortellinger, derimot, hadde klare referanser til medierammen *den fremmede*. For mange handlet dette om vanskelige møter med norske offentlige kontorer eller andre sammenhenger hvor de opplevde at det å være polsk ble gjort relevant som en slags grensemærke. I Magdalenas fortelling kommer dette til uttrykk på flere måter. Hun er en kvinne i slutten av 20-årene som i en periode har pendlet mellom Norge og Polen. Årsaken er at studier i Polen har blitt finansiert med jobb som renholder i private hjem i Norge. Nå er bachelorgraden ferdig, og hun bor fast i Norge sammen med mannen sin, som også er polsk. Dialogen nedenfor er et utdrag fra et intervju jeg gjorde med henne etter at hun hadde bodd fast i Norge i cirka et halvt år. Intervjuet ble gjennomført på engelsk, og transkribert og oversatt av meg i ettertid.

L: Kan du ikke fortelle meg litt om jobben din?

M: Jeg vet ikke, vel ... det ... det er jo «i det stille» ... [ler]

L: Det er greit, jeg mener, hvordan liker du den? Jeg tenker ikke på om du betaler skatt og sånn ...

M: Det er helt greit ... ja. Du vet jo at dette ikke er en populær jobb i Polen akkurat ... [ler] Mye å gjøre, men ikke så tungt. Men det er greit ... greit, for jeg føler at de respekterer meg.

L: Du mener familiene du vasker for? Hvordan ... kan du si, hvordan merker du at de respekterer deg?

M: Ja, familiene ja. Nei, jeg vet ikke ... jeg tror de respekterer meg fordi de ikke hadde klart seg uten. Det er for travelt for familiene, jobber mye begge to, og barna. De skal alltid masse, masse kjøring. Jeg vet ikke, men jeg tror ikke de ville sluppet en norsk inn i huset. Vil ikke at norske skal komme inn og vaske. Men de stoler på meg og trenger meg, så de respekterer meg. De er alltid vennlige når de snakker til meg, spør hvordan jeg har det. Tror familien hadde nesten fått krise uten meg.

Når Magdalena opplever at arbeidsgiveren ikke ville ha sluppet en norsk vaskehjelp inn i huset, er dette en mulig forståelse av at hun som polsk konstrueres som «passende» til å gjøre vaskejobben, mens de norske ikke er det. På den måten kan det være hennes «fremmedhet» som spiller en viktig rolle, og på sett og vis være det som gjør henne til den foretrukne arbeideren. Det som er interessant å merke seg, er at Magdalena balanserer sin fortelling om å jobbe som renholder gjennom å understreke at hun er viktig og respekteres, til tross for at dette er «svart arbeid» og en upopulær jobb i Polen. Ressursene hun gjør relevant her, er det å være til å stole på og verdt tillit og respekt, heller enn hennes kvaliteter som renholder.

Et års tid etter vårt første møte har Magdalena store nyheter. Hun er gravid og veldig glad for det. Hun har også begynt å orientere seg om hvilke rettigheter hun har i den forbindelse. Det siste året har hun også jobbet deltid på en institusjon. Stillingsprosenten og lengden på arbeidsforholdet i institusjonsjobben gjør at hun mener hun kvalifiserer til støtte under svangerskapspermisjonen. Hun har vært på et møte med NAV, men dette var ikke en positiv opplevelse. Hun følte seg veldig forvirret og delvis mistenkeliggjort, forteller hun. Samtalen hadde foregått på engelsk (som Magdalena snakker meget godt). Hun hadde

bare ønsket konkrete opplysninger, men saksbehandleren hadde vært uvennlig og virket gretten. Magdalena mente at saksbehandleren trodde hun prøvde å utnytte systemet på en eller annen måte fordi hun var polsk. Da hun gikk fra møtet, hadde hun en ubehagelig følelse og lite konkret informasjon, forteller hun.

En dag får jeg en sms fra Magdalena med spørsmål om vi skal møtes på vår «stamkafe». Hun har hatt et nytt møte med NAV, og vil gjerne fortelle meg om dette. Hun begynner med å si at nå er hun skikkelig stolt! Magdalena har i en lengre periode jobbet hardt med å lære seg norsk, og gått på flere kurs som hun har betalt selv. Hun forteller at før møtet med NAV laget hun seg en oversikt over hva slags informasjon hun trengte, og så skrev hun ned spørsmålene på norsk. Dette resulterte i at hun klarte å gjennomføre samtalen på norsk og fikk den informasjonen hun var ute etter. «Nå er jeg ikke bare en dum polakk lenger, jeg kan faktisk snakke norsk», konkluderer hun, på norsk, og med et stort smil.

I utgangspunktet kan man si at Magdalena samhandler med NAV som «den fremmede», og i hennes fortelling ble det å være polsk en negativ ressurs i denne sammenhengen. Hun opplever at hun som polsk ikke blir tilskrevet samme tillit og rettigheter som majoritetsbefolkningen. Hun jobber intenst for å lære norsk, og prøver å omdefinere situasjonen ved å bevege seg ut av den kategorien hun omtaler som «dum polakk». Hennes handling og posisjonering kan derfor betraktes som en mot-identifikasjon (Neuman, 2001). Gjennom å ta kontroll over situasjonen og dermed utøve handlekraft (*agency*) prøver hun å posisjonere seg på en måte som gjør andre ressurser relevant. Opplevelsen av annetgjøring ser dermed ut til å bli erstattet med følelsen av mestring.

REFLEKSJONER OVER IDENTITETSKONSTRUKSJON I ET UTFORDRENDE LANDSKAP

I det foregående har vi sett at de ulike subjektposisjonene som snakkes fram i narrativene, har trekk som man finner igjen i de ulike diskursene som ble identifisert i norske medier, og som jeg gav betegnelsene *den utsatte*, *det hardt arbeidende subjektet*, og *den fremmede*. Som et fundament i disse subjektposisjonene ligger en premiss om at etnisitet/nasjonalitet er en utslagsgivende forskjell når det gjelder både egenskaper og rettigheter.

Det disse subjektposisjonene har til felles, er at de konstruerer forskjeller mellom de polske og norske arbeidstakerne som betydningsfulle og meningsbærende. Dette gjøres gjennom å understreke en større grad av sårbarhet for utnyttning, andre egenskaper som arbeidere eller deres fremmedhet. Dette innebærer en utfordring for dem som ønsker å understreke likhet med majoritetsbefolkningen heller enn forskjell, og som ønsker å gjøre andre egenskaper og identiteter relevante.

Selv om subjektposisjonene kommer til uttrykk i mange av fortellingene, er det stor variasjon i hvordan informantene forholder seg til dem, og hvorvidt man identifiserer seg med dem. De ulike måtene informantene forholder seg til dem på gjennom sine narrativer, kan best beskrives gjennom Iver Neumanns (2001) tre begreper; identifikasjon, mot-identifikasjon og des-identifikasjon. Det som kommer klart til uttrykk i materialet, er at de aller fleste ser ut til å forholde seg til de ulike subjektposisjonene, på en eller annen måte, i sine narrativer. Disse posisjonene framstår som klare representasjoner av de polske arbeidsmigrantene i den norske konteksten, og det virker som det er vanskelig å velge å ikke forholde

seg til dem. Selv om mange i sine narrativer gir uttrykk for handlekraft (*agency*) og forhandlinger om hva en identitet som polsk arbeidstaker i Norge innebærer, ser det ut til å være vanskelig å komme forbi annetgjøring og stereotypisering. Også tilsynelatende positive stereotyper som beskriver en overlegen arbeidsmoral og spesielle egenskaper i kraft av å være polske arbeidere, kan ha negative omkostninger gjennom å basere seg på konstruksjoner av forskjeller som også kan forsterke en mulig utnyttning (se for eksempel Friberg, 2012) og assosiere arbeidsmigrantene med smale segment i arbeidslivet.

Sett med et interseksjonelt blikk kan det virke som om kjønn, klasse/arbeid og etnisitet smelter sammen på spesielle måter i de subjektposisjonene som beskrives. Ifølge Petersen (2010) kan dette perspektivet hjelpe oss å se hvordan makt og ulikhet veves inn i oppfatninger av klasse, etnisitet, nasjonalitet og kjønn, og at det på denne måten produseres markører som påpeker forskjeller mellom *oss* og *dem*, og gjøre disse forskjellene til meningsfulle sosiale koder. Slik jeg ser det, kan dette gjenfinnes i de subjektposisjonene som beskrives. Eksempelvis består *det hardt arbeidende subjektet* i all hovedsak av mann + arbeiderklasse/kroppsarbeid + polsk (etnisitet/nasjonalitet). I de artiklene medieanalysen baserte seg på, var det i all hovedsak mannlige arbeidsmigranter som var omtalt. Dette innebærer at hvis man er mannlige polsk arbeidstaker, kan man bli konstruert som passende for visse typer arbeid, og dermed kanskje ikke så passende for andre. Det er imidlertid liten tvil om at stereotyper oppfatninger om de kvinnelige migrantene eksisterer til tross for at det ikke var dem avisene skrev om. Bruk av slike kategorier kan, ifølge Otterstad & Rhedding-Jones (2011), bidra til essensialisering og dermed til å opprettholde forestillinger om «den andre».

Etnisitet og klasse er aldri kjønnsnøytralt, men virker sammen og påvirker hverandre (Ortner, 2006; Rugkåsa, 2012; Skeggs, 1999). Slik sett kan de empiriske eksemplene ovenfor ses i lys av diskurser knyttet til både etnisitet, kjønn og klasse. Subjektposisjonene kvinner som Natalia og Magdalena opplever som tilgjengelige, tillater dem i liten grad å anvende sin kulturelle kapital fra hjemlandet. Hva de distanserer seg fra, vil være en pekepinn på hva de opplever som en «truende» eller uønsket tilknytning, altså de subjektposisjonene de opplever en forventning om å bekle. «Den norske polakken» er i deres øyne en posisjon som på den ene siden er assosiert med noen positive egenskaper som å jobbe fort, være samvittighetsfull, allsidig. På den andre siden er det også noen aspekter som assosieres med lavere klasser, og det er her det er viktig for dem å markere en forskjell. De aspektene de trekker fram, er eksempelvis å være en «dum polakk», ha dårlige klær, bønder i byen, for mye alkohol, lite utdanning og uverdige boforhold.

Gjennom å identifisere subjektposisjoner i migrantenes narrativer, framgikk det hvilke posisjoner de opplever som tilgjengelige, men også hvilke posisjoner de opplever en forventning om at de skal bekle. Dette ble en pekepinn i retning av hvilke roller og posisjoner som konstrueres som «naturlige» i denne konteksten, på dette tidspunktet i historien. Samtidig er det viktig å merke seg at man vil finne individuelle fortolkninger av disse, og dermed også individuelle forhandlinger knyttet til hvordan de ser sin sosiale posisjon.

Man kan innta eller bli ledet inn til ulike posisjoner, men i alle tilfeller vil kategorisering bidra til at man får et begrenset handlingsrom. De usynlige sannhetene som manifesterer seg i et samfunn gjennom subjektposisjoner som avgrensner hva som er passende arbeid og adferd, naturaliserer forskjellene på en måte som skaper muligheter, men også begrensninger og belastninger for identitetskonstruksjonen.

TAKKSIGELSER

Tusen takk til Turid Sætermo og Carla Dahl-Jørgensen som har lest og gitt grundige og konstruktive tilbakemeldinger på artikkelen, og til Norges Forskningsråd som har finansiert PhD-prosjektet som artikkelen baserer seg på.

REFERANSER

- Alsos, K. & Eldring, L. (2008). Labour Mobility and Wage Dumping: The case of Norway. *European Journal of Industrial Relations* 14(4), s. 441–459.
- Andersen, R. K., Bråten, M., Eldring, L., Friberg, J. H. & Ødegård, A. M. (2009). *Norske bedrifters bruk av østeuropeisk arbeidskraft*. Fafo-rapport 2009: 46.
- Arnholtz, J. & Hansen, N. W. (2011). Nye arbeidsmigranter på det danske arbeidsmarked. I T. P. Larsen (Red.), *Insidere og outsider* (s. 109–132). København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Arnholtz, J. & Hansen, N. W. (2013). Labour Market Specific Institutions and the Working Conditions of Labour Migrants: The case of Polish migrant labour in the Danish labour market. *Economic and Industrial Democracy* 34(3), 401–422.
- Arnoldi, J. D. (2005). Medieanalyse og Nikals Luhmanns systemteori. I M. Järvinen & N. Mik-Meyer (Red.), *Kvalitative metoder i et interaksjonistisk perspektiv. Interview, observationer og dokumenter* (s. 255–273) København: Hans Reitzel forlag.
- Atkinson, P., Coffey, A., Delamont, S., Lofland, J., & Lofland, L. (Red.) (2001). *Handbook of ethnography*. Sage.
- Barber, P. G. (2008). The Ideal Immigrant? Gendered Class Subjects in Philippine–Canada Migration. *Third World Quarterly* 29(7), 1265–1285.
- Davies, B. & Harré, R. (1990). Positioning: The discursive production of selves. *Journal for the Theory of Social Behaviour* 20(1), 43–63.
- D'Angelo, P. & Kuypers, J. A. (Red.) (2010). *Doing news framing analysis: Empirical and theoretical perspectives*. New York: Routledge.
- de los Reyes, P. & Mulinari, D. (2005). *Interseksjonalitet: kritiska reflektioner över (o)jämlighetens landskap*. Solna: Liber Förlag.
- Dyrlid, L. M. (2017). *Transnasjonalisme mellom stolthet og stigma. Polske migranternes narrativer om arbeid, tilhørighet og posisjonering*. Doktoravhandling, NTNU (2017: 112).
- Dølvik, J. E. & Eldring, L. (2005). *Arbeids- og tjenestemobilitet etter EU-utvidelsen: Nordiske forskjeller og fellestrekk*. København: Nordisk Ministerråd.
- Entman, R. M. (2007). Framing bias: Media in the distribution of power. *Journal of communication* 57(1), 163–173.
- Farrell, E. J. (2008). *Negotiating Identity: Discourses of migration and belonging*. Doktoravhandling, Macquarie University.
- Farrer, J. (2010). 'New Shanghailanders' or 'New Shanghainese': Western Expatriates' Narratives of Emplacement in Shanghai. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 36(8), 1211–1228.
- Foucault, M. (2005[1969]). *Vidensarkæologien*. Århus: Forlaget Philosophia.
- Friberg, J. H. (2010). Working Conditions for Polish Construction Workers and Domestic Cleaners in Oslo: Segmentation, Inclusion and the Role of Policy. I R. Black, G. Engbersen, M. Okólski & C. Pantiru (Red.), *A Continent Moving West? EU enlargement and labour migration from Central and Eastern Europe* (s. 23–50). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Friberg, J. H. (2012). Culture at Work: Polish migrants in the ethnic division of labour on Norwegian construction sites. *Ethnic and Racial Studies* 35(11), 1914–1933.
- Friberg, J. H. (2016). The rise and implications of temporary staffing as a migration industry in Norway. *Nordic Journal of Migration Research* 6(2), 81–91.

- Friberg, J. H. & Eldring, L. (2011). *Polonia i Oslo 2010. Mobilitet, arbeid og levekår blant polakker i hovedstaden*. Oslo: Fafo-rapport 2011: 27.
- Friberg, J. H. & Tyldum, G. (Red.) (2007). *Polonia i Oslo. En studie av arbeids- og levekår blant polakker i hovedstadsområdet*. Oslo: Fafo-rapport 2007: 27.
- Friberg, J. H., Elgvin, O. & Djuve, A. B. (2013). *Innvandrerne som skulle klare seg selv. Når EØS-avtalens frie flyt av arbeidskraft møter velferdsstatens bakkebyråkrati*. Oslo: Fafo-rapport 2013: 31.
- Godzmirski, J. (2011). Polsk diaspora og norsk utenrikspolitikk. *Internasjonal politikk* 69(4), 617–643.
- Gullestad, M. (2010 [2002]). *Det norske sett med nye øyne: kritisk analyse av norsk innvandringsdebatt*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hall, S. (Red.) (1997). *Representation: Cultural representations and signifying practices* (vol. 2). London: Sage Publications.
- Hansen, J. A. & Hansen, N. W. (2009). *Polonia i København. Et studie af polske arbejdsmigranternes løn-, arbeids- og levevilkår i Storkøbenhavn*. LO-Dokumentation, nr. 1/2009, FAOS.
- Hertzberg, D. & Kvinge, T. (2008). *Østeuropeisk arbeidskraft i norsk sjømat- og verftsindustri. Omfang og erfaringer*. Oslo: Fafo-notat 2008:07.
- Hervik, P. (1999). Forskellighedsens logik: Fremstillingen, forestillingen og forskningen. I Hervik (Red.), *Den genererende forskjellighet. Danske svar på den stigende multikulturalisme* (s. 15-50). København: Hans Reitzels Forlag.
- Huang, T. M. (2006). The Cosmopolitan Imaginary and Flexible Identities of Global-City Regions: Articulating new cultural identities in Taipei and Shanghai. *Inter-Asian cultural studies* 7(3), 472–491.
- Iglicka, K., Gmaj, K. & Wierzejski, A. (2016). Poles in Norway: socio-demographic characteristics and challenges of integration. I K. Slany. & J. Struzik (Red.), *Doing Family in a Transnational Context. Demographic Choices, Welfare Adaptations, School Integration and Every-day Life of Polish Families Living in Polish-Norwegian Transnationality* (s. 9–13). Research Report. Warsaw: Jagiellonian University.
- Ihlen, Ø. (2007). Building on Bourdieu: A sociological grasp of public relations. *Public Relations Review* 33(3), 269–274
- Isaksen, J. V. (2012). Medikalisering i lys av mediene. I A. Tjora (Red.), *Helsesosiologi – analyser av helse, sykdom og behandling* (s. 100–114). Oslo: Gyldendal.
- Juul, R. (2010). *Barnevernets undersøkelser av bekymringsmeldinger. Diskursive praksisformer og barneperspektiver i den kommunale barneverntjeneste, og konsekvenser i forhold til barna*. Doktoravhandling, NTNU (2010: 199).
- Kristensen, G. K. (2011). *Familieplanlegging – bak tallene. Fortellinger om reproduksjon i det flerkulturelle Norge*. Doktoravhandling, NTNU (2011: 261).
- Lykke, N. (2005). Nya perspektiv på interseksjonalitet. Problem och möjligheter. *Tidskrift för genusvetenskap* (2–3), 7.
- McDowell, L., Batnitzky, A. & Dyer, S. (2007). Division, Segmentation, and Interpellation: The Embodied Labors of Migrant Workers in a Greater London Hotel. *Economic Geography* 83(1), 1–25.
- Moore, H. L. (1994). *A Passion for Difference: Essays in anthropology and gender*. Bloomington: Indiana University Press.
- Mortensen, E., Egeland, C., Gressgård, R., Holst, C., Jegerstedt, K., Rosland, S., & Sampson, K. (2008): *Kjønnsteori*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Neumann, I. B. (2001). *Mening, materialitet og makt: En innføring i diskursanalyse*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Ortner, S. B. (2006). *Anthropology and Social Theory: Culture, Power, and the Acting Subject*. Durham: Duke University Press.
- Otterstad, A. M. & Rhedding-Jones, J. (2011). *Barnehagepedagogiske diskurser*. Oslo: Universitetsforlaget.

- Peacock, J. L. & Holland, D. C. (1993). The Narrated Self: Life stories in process. *Ethos* 21(4), 367–383.
- Petersen, M. (2010). *Mobilitet, barrierer & muligheter. Et studie af unge flygtninges tilhørsforhold og positioner*. PhD-afhandling, Institut for Sociologi, Socialt Arbejde og Organisation, Aalborg Universitet.
- Piore, M. J. (1979). *Birds of Passage: Migrant labor and industrial societies*. New York: Cambridge University Press.
- Prins, B. (2006). Narrative Accounts of Origins. A Blind Spot in the Intersectional Approach?. *European Journal of Women's Studies* 13(3), 277–290.
- Riessman, C. K. (2000/2002). Analysis of Personal Narratives. Qualitative research in social work. I J. F. Gubrium & J. A. Holstein (Red.), *Handbook of Interview Research: Context and Method* (s. 168–191). Thousand Oaks: Sage.
- Rugkåsa, M. (2012). *Likhetens dilemma: om sivilisering og integrasjon i den velferdsambisiøse norske stat*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Seeberg, M. L. (2012). Immigrant Careworkers and Norwegian Gender Equality: Institutions, Identities, Intersections. *European Journal of Women's Studies* 19(2), 173–185.
- Skeggs, B. (1999 [1997]). *Att bli respektabel: konstruktioner av klass och kön*. Göteborg: Daidalos.
- Staunæs, D. (2003). Where Have All the Subjects Gone? Bringing together the concepts of intersectionality and subjectification. *NORA: Nordic journal of women's studies*, 11(2), 101–110.
- Staunæs, D. & Søndergaard, D. M. (2006). Corporate fictions. *Norsk tidsskrift for kjønnsforskning* 3, 69–93.
- Sætermo, T. F. (2016). *Negotiating belonging as ideal migrants. An Ethnographic Study of Skilled Migration from Venezuela to Canada*. Doktoravhandling, NTNU (2016: 308).
- Søndergaard, D. M. (2005). Making Sense of Gender, Age, Power and Disciplinary Position: Intersecting Discourses in the Academy. *Feminism & Psychology* 15(2), 189–208.
- Thörnquist, A. (2015). *East-West Labour Migration and the Swedish Cleaning Industry: A matter of immigrant competition?*. (ThemMES – Themes on Migration and Ethnic Studies, nr. 42.). Linköping: Linköping University Electronic Press.
- Torbjørnsrud, B. (2012). Kulturelle fortolkningsrammer. I E. Brodtkorb & M. Rugkåsa (Red.), *Mellom mennesker og samfunn* (s. 201-239). Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Tyldum, G. & Friberg, J. H. (2007). Legal status og rettigheter i det norske arbeidslivet. I *Integreringskart 2007. Arbeidsinnvandring – en kunnskapsstatus*. IMDi Rapport 9–2007.
- Wojtyńska, A. (2012). Polish Workers in the Capital Area of Iceland. I S. Eggertsson & Á. G. Ásgeirsdóttir (Red.), *Rannsóknir í félagsvísindum XIII* (s. 1-12). Reykjavik: Félags- og mannvísindadeild, Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands.
- Yuval-Davis, N. (2006b). Intersectionality and Feminist Politics. *European Journal of Women's Studies* 13(3), 193–209.